

har forladt de gotiske bogstaver til fordel for de i Vesteuropa sejrende, tydeligere og smukkere latinske; hvorfor holde saa krampagtigt fast ved en af den gotiske baroks snurrigste ska-belser?

Rent personligt konstaterer anm. med tilfredshed, at en gruppe breve fra kong Frederik III., for hvis herkomst fra kongens egen haand han har argumenteret stærkt, efter Kromans mening »med Sikkerhed« kan paavises at være egenhændige. Til gengæld skal et brev fra nævnte konge til grev Chr. Rantzau, som undertegnede i tilslutning til Fridericia har betegnet som egenhændigt, være en afskrift af en kongelig skriver. Jeg bøjer mig her for Kromans expertise — meget fast i troen har jeg paa dette punkt aldrig været — men tilføjer dog, at jeg er temmelig sikker paa, at der har ligget en egenhændig kongelig udfærdigelse til grund for afskriften.

Selvfølgelig kan man altid finde noget at udsætte paa ethvert menneskeværk. De smaa indvendinger, jeg kan have mod en og anden enkelthed i dette, er der dog ingen grund til her at fremføre. Lad mig nøjes med at paapege, at naar den franske skrive-lærer Petré's forskrift s. 67 gives som prøve paa fransk skrift, burde det være fremhævet, at der drejer sig om skønskrift. Der findes fra det 17. aarhundredes Frankrig haandskrifter, der er lige saa personligt prægede som de s. 68 gengivne linier fra hertugen af Marlboroughs haand. Udtalelsen om, at engelsk skrift har holdt sig forbavsende uforandret fra 17. aarhundrede (s. 68), er kun med modifikationer rigtig, som bl. a. kendere af engelske breve fra victoriansk tid og vore dage vil vide. Men sikkert er det, at der baade i England og Frankrig er langt større kontinuitet til stede paa dette omraade end i Danmark.

Disse og andre indvendinger er dog kun smaating. Der kan vanskeligt tænkes en bedre vejledning i nyere dansk skrift-historie end Kromans bog.

C. O. Bøggild Andersen.

Bondeboliger og Husmænd.

Axel Steensberg: Den danske Bondegaard. Fra Jordhuset til den moderne Bondebolig. Schultz. 1942. — *Fridlev Skrubbeltrang*: Husmænd i Danmark gennem 300 Aar. Schultz. 1942.

I »Vi og vor Fortid« — den kendte Serie af populære, histo-
riske Skrifter, som udgives af Historikergruppen — er der ud-
kommet et Par Bind, som man maa lægge særlig Mærke til. De
er ikke blot populariseret Videnskab, men i Virkeligheden grund-
læggende inden for hver sit Omraade.

Bopladsarkæologien har allerede for flere Aar siden, fortrinsvis ved Professor Gudmund Hatts imponerende Udgravninger, givet os saa god og fyldig Besked om visse Oldtidsperioders Huse og Boligforhold, at man faktisk havde mere Kendskab til Oldtidens Bondeboliger end til Middelalderens. Det var egentlig først, da Dr. Axel Steensberg tog Spaden i Haand og gik løs paa Tomterne af Middelalderens og Renæssancens Boliger, vi fik eller ventede paalidelig Besked.

I »Den danske Bondegaard« ser vi Resultaterne af Steensbergs Undersøgelser føjet sammen med Undersøgelsesresultaterne fra de forskellige Perioder i forhistorisk og historisk Tid, saaledes at der derved fremkommer en Helhed. Ganske vist er der endnu for visse Tidsrum, f. Eks. Vikingetidens, slemme, mørke Huller. Og endnu har Arkæologerne beskæftiget sig saa lidt med Middelalderens Bondeboliger, at Forfatteren gør opmærksom paa, at Slutningerne derudfra maa tages med et vist Forbehold. Alligevel har Steensberg i denne Bog kunnet paavise og skildre de danske Bondebygningers Udviklingsgang. Tillige er her omtalt og indsat i rette Sammenhæng saa mange Forhold, at man — trods Bogens ringe Størrelse, 148 Sider — tør sige, at den er det grundlæggende Værk om den danske Bondegaard, som den har udviklet sig fra Jordhuset til den moderne Bondebolig.

Først skildres Oldtidens Boligforhold, hvor Forfatteren giver en ny Tydning og Rekonstruktion af J. Winthers berømte lange Jættestuehus fra Troldebjerg, idet Steensberg ud fra Winthers Opmaalinger og Beskrivelser hævder, at Husets hele store nordlige Del har været opført med normal Aaskonstruktion — en Tydning, der unægtelig ser mere sandsynlig ud end den oprindelige, og som tilmed stemmer mere overens med de Erfaringer, man har gjort ved andre Hustomtundersøgelser. Har det lange Troldebjergs hus end rummet Husdyr, er det dog først med Begyndelsen af Jernalderen, man tog Kvæget paa Stald, og Bondehuset normalt forøges med denne Afdeling, saa Langhuset nu tager Form, ja, i Oxbølhuset fra Ældre germansk Tid er der maaske endog tilføjet en lille Lade. Omkring Kristi Fødsels Tid blev Huse med Jordtørvvægge omtrent eneraadende. Mod Slutningen af Jernalderen kommer Bulhusene til, men i Middelalderen sejrer Bindingsværket, og Jordhusene fortrænges.

Det er Undersøgelserne i Hejninge, Pebringe og Asaa, der giver det vigtigste Materiale til Skildringen af Middelalderens Boligforhold. De viser ogsaa, at Bondegaarden nu kan være flerlænget, idet der kan være kommet Udhuse til i egne Længer. Stalden kan dog stadig findes i den ene Ende af Stuehuset, der

er udvidet med et eller flere Rum. Fra Renæssancen til Udskiftningen sker der andre Forandringer, men langsomt og ikke enstidigt eller ensdan i Landets forskellige Egne, særlig iøjnefaldende er det, at Bondegaarden nu forsynes med Skorsten og Vinduer.

Forfatteren benytter nu foruden det arkæologiske Materiale ogsaa Arkivmateriale, men maa dog gøre opmærksom paa, at der stadig er mange dunkle Partier i Billedet af Bondegaarden fra denne Tid. Jeg vilde gerne have Lov til at gøre opmærksom paa et saadant: Til omkring ca. 1750 var det paa mange Gaarde saare almindeligt, at de beboedes og drevs af to eller flere Fæstere. »Gaardmand« betød dengang noget andet end nu. Det betød den, man boede i Gaard sammen med. Man kunde være fælles om Brønd, Ovn og Maltkølle, men ellers havde hver sin Del af Huset. Forholdet maa uvægerligt have indvirket paa Bygningerne og deres Indretning. Men hvordan?

Til Slut giver Bogen en Oversigt over Egnsforskelligheder og Nydannelser i Tiden efter Udflytningen, væsentlig byggende paa H. Zangenbergs fortjenstfulde Arbejder, og endelig sluttes der med Betragtninger over Nutidens og Fremtidens Bondegaard, om Foreningen af de gamle Traditioner og de Krav, det moderne industrialiserede Landbrug stiller.

Hist og her kan man rejse Tvivl om Enkeltheder, saaledes naar Forfatteren (S. 35) mener, at Køerne i Jernalderen ikke gav Mælk om Vinteren, og at der ikke blev muget, før Dyrene blev sluppet ud paa Græs. Henvisningen til den nyere Tids Faarestier og Kalvebokse slaar ikke til. Der gaar Dyrene nemlig løse og udjævner Godningen. Men i Jernalderhusene var Dyrene bundne. Blev der ikke muget, vilde Dyrene sidst paa Vinteren komme til at staa omtrent paa Hovedet, mens Krybben fyldtes med Ajle! Det har været nødvendigt at muge flere Gange i Løbet af Vinteren. Forøvrigt var de gamle Stalde i de grønlandske Nordbobygder og paa Island endnu trangere. S. 116 siges, at fritliggende Bagerovne er almindelige fra Blaavand til Skagen. Ja, det var de endnu længere Syd paa, saaledes i hvert Fald i Skast Herred og aabenbart endnu sydligere, da »Ovnhus« i Vestslesvig var et almindeligt brugt Ord, og det betegnede en fritliggende Bagerovn. Ved Omtalen af Trolldofthuset fra Ældre keltisk Tid har Forfatteren glemt at nævne et ganske tilsvarende Hus fra Borre, Aal Sogn (se Fra Ribe Amt 1939, 162—75). — Men slikt er Smaatterier, der ikke fordunkler dette, at Bogen vil blive læst og brugt. Og den fortjener det.

Dr. Fridlev Skrubbeltangs »Husmand og Inderste« er det

grundlæggende Arbejde om Husmændene i Tiden 1660—1800. I »Husmænd i Danmark« har Dr. Skrubbeltrang ført Arbejdet videre, saa det først slutter med Husmandens Stilling i Dag. Derved er denne Bog blevet en Slags Haandbog i Husmandens og Husmandsbevægelsens Historie.

Indtil 1800 bygger den naturligtvis paa Resultaterne, der vil være kendt fra »Husmand og Inderste«. Det er Skildringen af den følgende Tid, der fylder langt det meste i den lille Bog, der er af samme Omfang som »Den danske Bondegaard«. — Her gøres Rede for de trange Kaar, som de talrige Husmænd, der navnlig var fremstaaet under Landboreformerne, maatte leve under, og der fortælles om Lejehusmændene og Husmandshoveriet. Landbrugshusenes Antal stiger stadig, mens Fattigdommen sætter et Skel i Bondebefolkningen. Trods Bonderøret i 40erne og Husmandshoveriets Ophævelse, bedredes Kaarene ikke væsentligt, tværtimod følte de snarere tungere; den gyldne Kornperiode satte nemlig ind, og da kunde de alt for smaa Brug ikke yde tilstrækkeligt, men sakkede langt bagud — et Forhold, der minder noget om de mindste Husmandsbrugs Tilstand i Øjeblikket — indtil Samfundet omsider kom til Hjælp. Derpaa skildres Udviklingen i den nyere Tid. Først drejede Spørgsmaalet sig om, hvorvidt Husmanden skulde være Landarbejder eller selvstændig Smaabruget. Vi forstaaer Andelsbevægelsens og Oplysningens Indsats, Husmandsrejsernes Betydning, og hvordan Flugten fra Fattigdommen blev imødegaaet ved at skaffe mere Jord til Landarbejderne, og ved at Husmændene organiserede sig. Sluttelig omtales alle de mange Opgaver, Husmandsforeningerne, deres Ledere og Lovgivningen maatte tage sig af lige fra Udstykningen til Skoler og Fagblade og navnlig de vigtige Jordlove af 1919 og deres Gennemførelse. Vi er hermed inde i et Tidsrøre, vi til Dels selv har oplevet, og som nu resulterer i, at Danmark, der som andre Lande havde ejet en fortrykt Landalmue, kom foran paa Husmandsbrugets og Lovgivningens Omraade, saa Landarbejderen blev selvstændig Bonde, og at en betydelig Del af vort Land er paa Vej til at blive opdelt ikke i det, man tidligere forstod ved Husmandslodder, men i Smaagaarde. — Det er en given Sag, at disse mange Forhold er skildret knapt, men de er taget med for at fuldende Billedet.

Naar det hedder, at Husmænd i ældre Tid sjældent blev Gaardmænd, er det rigtigt i al Almindelighed; men jeg vil gerne tilføje, at paa et Tidspunkt blev et ikke ubetydeligt Antal mindre Jordbrugere dog gjort til Gaardmænd, nemlig ved den Udlligning af Jord og Hartkorn, der fandt Sted i 1700erne, og hvorved et

Godses Ejendomme i en Landsby alle blev lige store. Mange Smaabol fik da tillagt saa megen Jord, at de blev til Gaarde og altsaa lige saa store som de andre Gaarde, denne Husbond ejede i Byen. Oftest var det vist Husmanden, der fortsatte som Gaardfæster.

Man kan kun glæde sig over, at denne »Grundbog« i Husmandens og Husmandsbevægelsens Historie er fremkommet ved en saa kyndig Forfatters Haand som Dr. Skrubbeltrangs.

H. K. Kristensen.

Den gamle Vandmølle.

Steen B. Bøcher: Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu. Hagerup. 1942.

Som historiker griber man begærligt efter den foreliggende doktordisputats, da der, som forf. selv siger i indledningen, hverken fra historikers eller geografers side foreligger nogen sammenfattende behandling af de gamle danske vandmøller. Det har været forf.s hensigt at give os den ud fra et erhvervsgeografisk synspunkt. Dog at behandlingen af praktiske grunde holder sig til det ovenfor nævnte omraade med udblik til det øvrige land. Bogen maa altsaa lige saa fuldt komme til at beskæftige sig med historie som geografi. Den følgende anmeldelse vil gøre dens historiske stof til genstand for en nærmere betragtning.

Det skal straks siges, at det at drive videnskab, naar man sidder som adjunkt i Esbjerg, i sig selv er fortjenstfuldt. Vanskelighederne ved at fremskaffe det videnskabelige apparat er store. Der er dog ting i bogen, som ikke kan tilskrives denne grund, men som maa forklares som manglende historisk metode (et synspunkt, som ogsaa fremførtes af Dr. Ax. E. Christensen under handlingen paa Universitetet). Naar der saaledes i litteraturlisten anføres N. M. Petersens udgave af Jyske Lov (fra 1850) og P. G. Thorsens udgaver af Eriks sjællandske Lov og Skaanske Lov (henholdsvis 1852 og 1853), saa maa dette siges at være i strid med videnskabelig metode. Hvor fortjenstfulde end de herrers udgaver var for sin tid, saa er de dog nu ganske forældede, efter at Det Danske Litteraturselskab har foranstaltet landskabslovene udgivet paany med skyldig hensyntagen til den forøgede viden, som de mellemliggende aar har bragt. Det er ogsaa ret chokerende for en historiker at se følgende (Bøcher, p. 124): Axel Nielsen mener derimod, at Befolkningen i det 13. Aarh. var lige saa stor som 1750 etc. — Det er muligt, at A. Nielsen ogsaa mener det, men ellers er det Erik Arup, der